

Polskie dwudziestowieczne przekłady *Osmana* Ivana Gundulicia

Polish 20th century translations of *Osman*
by Ivan Gundulić

Anita Gostomska

<https://orcid.org/0000-0002-6897-8967>

UNIVERSITY OF GDANSK

filag@univ.pl

Data zgłoszenia: 6.02.2019 r. | Data akceptacji: 15.03.2019 r.

ABSTRACT | In this paper, I would like to present the story of two Polish 20th century translations of *Osman* by baroque poet Ivan Gundulić. In the production process of the translation there were involved three main actors: Croatian initiator of the whole process, Julije Benešić, and the two translators, Czesław Jastrzębiec-Kozłowski and Jerzy Pogonowski.

KEYWORDS | Ivan Gundulić (1589—1638), *Osman*, Julije Benešić (1883—1957), Czesław Jastrzębiec-Kozłowski (1894—1956), Jerzy Pogonowski (1897—1980), translation

Ujęcie niniejsze realizuje postulat badań nad przekładem od strony zaangażowanych w niego aktorów¹, jednak z konieczności z wyłączeniem z analizy archiwów wydawniczych, zawężając pole badawcze do dwóch tłumaczy dzieła Gundulicia oraz instancji sprawczej w osobie pomysłodawcy serii Biblioteka Jugosłowiańska, który na pewnym etapie prac również zajmował się tłumaczeniem. To właśnie jego obszernym wspomnieniom zawdzięczamy możliwość przesłedzenia „procesu produkcji przekładu”² barokowego poematu na język polski. Podstawą etnografii przekładu *Osmana* były także stosunkowo nieliczne dokumenty archiwalne, będące własnością obu tłumaczy. Badania powiązań między poszczególnymi osobami, przeprowadzone na podstawie dostępnych materiałów, ujawniają, „kiedy aktorom zainteresowanym osiągnięciem określonego celu udało się pozyskać do działania innych aktorów, a więc w istocie to, co Latour określa mianem «translacji»”³.

Osman, będący klasycznym dziełem literatury południowosłowiańskiej, stanowi szczególnie przedmiot zainteresowania polskich odbiorców, przede wszystkim ze względu na swoją treść, traktuje bowiem o zwycięstwie Polaków w bitwie pod Chocimiem w 1621 roku oraz gloryfikuje króla Władysława IV Wazę. W polskiej recepcji Gunduliciowski *Osman* funkcjonuje zarówno w postaci licznych opracowań krytycznych (artykułów, rozpraw, monografii⁴), jak

- 1 Zob. P. Zajas, 2014: *Etnografia produkcji przekładu. (Semi)peryferyjne literatury na niemieckim rynku książki*. „Teksty Drugie”, nr 4 (148), s. 300, 302.
- 2 Zob. ibidem, s. 300.
- 3 R. Grau, 2006: *Ästhetisches Engineering. Zur Verbreitung von Belletristik im Literaturbetrieb*. Bielefeld, Transcript Verlag, s. 5; B. Latour, 2002: *Die Hoffnung der Pandora. Untersuchungen zur Wirklichkeit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, s. 381. Cyt. za: P. Zajas, 2014: *Etnografia produkcji...*, s. 315. Latour wyróżnia za Michelem Callonem jej trzy, dające się wyraźnie od siebie oddzielić fazy. W fazie pierwszej aktorzy poszukują punktów styecznych między sobą a tożsamościami i interesami innych aktorów, stabilizując w ten sposób system wzajemnych relacji. W fazie drugiej aktorzy poszukują akceptacji innych aktorów dla własnych interesów, aby w fazie trzeciej uzyskać ją w postaci obojnego zobowiązania. Dopełnieniem fazy trzeciej jest realizacja danego projektu.
- 4 Zob. Z. Darasz, 1997: *Chorwacki poemat o wojnie chocimskiej: „Osman” Ivana Gundulicia*. W: J. Malicki, D. Rott, red.: *Wokół Wacława Potockiego. Studia i szkice staropolskie w 300. rocznicę śmierci poety*. Katowice, Wydawnictwo UŚ, s. 104. W polskiej humanistyce najważniejsze prace poświęcone poematowi zawdzięczamy Joannie Rapackiej. Zob. J. Rapacka, 1975: *Osman Ivana Gundulicia. Bunt świata przedstawionego*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Eadem, 2002: *Kilka uwag o dziejach Gunduliciowego Osmana*. W: Eadem: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Bałkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*. [M. Dąbrowska-Partyka, red.]. Kraków, Universitas, s. 233—244; Eadem, 2002: *Kontekst kulturowy i literacki polskiej recepcji Osmana Ivana Gundulicia*. W: Eadem: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa...*, s. 259—270; Eadem, 2002: *Rękopisy Osmana w Polsce*. W: Eadem: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa...*, s. 245—258.

i przekładów, dokonywanych od XIX wieku i początkowo obejmujących wyłącznie fragmenty tekstu⁵, po wiek XX, w którym zaistniały dwie pełne polskojęzyczne wersje poematu. Praca Czesława Jastrzębiec-Kozłowskiego, opublikowana w 1934 roku jako czwarty tom zainicjowanej w okresie międzywojennym przez Julije Benešicia Biblioteki Jugosłowiańskiej, dominuje nad dziełem Jerzego Pogonowskiego, wydanym w Stanach Zjednoczonych w 1971 roku nakładem własnym, przez co praktycznie nieobecny w świadomości polskich odbiorców⁶. Uznanie tych spolszczeń za serię przekładową może nastroczać trudności, pomimo wyraźnej wzajemnej intencji polemicznej problematyczna pozostaje bowiem kolejność ich powstawania. Okoliczności, w jakich pojawiły się oba dwudziestowieczne „przewierszowania” *Osmana*, w sposób niekompletny i niewątpliwie subiektywny zrelacjonował Benešić, w różnym stopniu osobiście odpowiedzialny za powołanie ich do życia. Jego relacja dotycząca przekładu Jastrzębiec-Kozłowskiego jest pełniejsza, ponieważ to z nim ostatecznie nawiązał współpracę, która z czasem przerodziła się we wzajemną sympatię. Historia translatorskich zabiegów Pogonowskiego, uwieczniona w jego własnych dokumentach⁷, zawiera wiele luk, które dopiero czekają na wypełnienie.

- 5 Dziełnastowieczni tłumacze dzieła Gundulicia to: Leon Potocki, Michał Bzdziński, Adam Rządewski, Jan Nitowski, Bronisław Grabowski. Szczegółowy (z zastrzeżeniami, o których będzie mowa w dalszej części niniejszego artykułu) przegląd istniejących spolszczeń poematu stanowiło opracowanie Waclawa Parkotta. Zob. W. Parkott, 1934: *Rękopisy i przekłady Osmana w Polsce*. W: I. Gundulić: *Osman*. C. Jastrzębiec-Kozłowski, przeł. Warszawa, Dom Książki Polskiej, s. 449—473. Warto zaznaczyć, że artykuł Parkotta aktualizował ustalenia Henryka Glücka z 1906 roku. Zob. H. Glück, 1906: *Gundulić w Polsce*. „Świat Słowiański”, nr 1, s. 22—39.
- 6 Recepcja tej wersji przekładu *Osmana* przypuszczalnie uległa poprawie z chwilą udostępnienia jej za pośrednictwem strony internetowej syna tłumacza, Iwa Cypriana Pogonowskiego (1921—2016). Zob. http://bibula.com/icp/?page_id=2009; http://www.pogonowski.com/books/Osman/Osman_all.pdf [dostęp: 16.01.2017].
- 7 Badanie bogatego materiału archiwalnego zdeponowanego w Bibliotece Jagiellońskiej (część depozytu, związana z działalnością Jerzego Pogonowskiego jako prawnika, pozostaje zastrzeżona do 2030 roku) w zakresie dotyczącym *Osmana* wiąże się z koniecznością żmudnego porównywania tych samych dokumentów, funkcjonujących w kilku redakcjach (nierazko są to zdekompletowane większe całości, których pierwotnego przeznaczenia trzeba się domyślać), najczęściej różniących się pomiędzy sobą wyłącznie nieznacznie lub/oraz opatrzonych odmiennymi, często nieczytelnymi, ręcznymi adnotacjami. Identyczne, obszerne partie tekstu pojawiają się w podzielonym na teki depozycie wielokrotnie (z różnymi sygnaturami), czasem pod zmienionymi, lecz podobnie brzmiącymi tytułami. Datacja wielu dokumentów pozostaje niepewna (przypuszczalnie były one sporządzane w drugiej połowie lat 50. XX wieku lub później, przed 1971 rokiem). Pisownię cechuje brak konsekwencji (dobrze widoczny w przypadku nazwiska Benešicia), zaś czytelność dokumentów często pozostawia wiele do życzenia. Z tego powodu należy podkreślić, że wszystkie powołane w niniejszym

Chorwacki poemat zajął wyjątkowe miejsce zarówno w Bibliotece Jugosłowiańskiej, jak i we wspomnieniach Benešicia, który bardzo szczegółowo opisał kolejne etapy pracy nad przekładem. Dzieło Gundulicia, ze względu na odniesienia do polskiej historii, Benešić traktował priorytetowo i zależało mu na „jak najszybszym wydaniu *Osmana* w polskiej szacie”, poza tym „wymarzył sobie przekład tak lekki dla czytelnika polskiego, jak lekko czytało się Gundulicia za jego czasów w Dubrowniku”. Zdaniem Benešicia cel ten został osiągnięty właśnie dzięki osobie tłumacza⁸.

Przebywający od marca 1930 roku jako delegat jugosłowiańskiego Ministerstwa Oświaty w Polsce, Benešić poznał Jastrzębiec-Kozłowskiego w listopadzie — korespondencyjnie, zaś osobiście dopiero w czerwcu 1931 roku — dzięki poleceniu dr. Stanisława Lama, będącego sekretarzem literackim Księgarni i Domu Wydawniczego Trzaska, Evert i Michalski w Warszawie. Poszukiwał tłumacza, ale w Jastrzębiec-Kozłowskim znalazł także „serdecznego, miłego, dowcipnego i ukochanego przyjaciela”⁹. Zaproszony listownie do współpracy (tłumacz mieszkał w podwarszawskich Włochach), Jastrzębiec-Kozłowski odpisywał, że w trakcie studiów filologicznych na Uniwersytecie Kijowskim czytał w oryginale pieśni czarnogórskie i przekładał je wierszem na język polski, wobec czego, pracując nad *Osmanem*, chciałby mieć — poza przekładem dosłownym i rytmiką — wgląd także w tekst oryginału, co mogłoby „ułatwić kontakt z duchem utworu”¹⁰. Za przekład filologiczny odpowiedzialny był sam Benešić, który początkowo musiał pokonać swoją dawną, wywodzącą się jeszcze z czasów gimnazjalnych, awersję do dzieła Gundulicia. Ostatecznie wspólne prace ruszyły w lutym 1931 roku, zainicjowane korespondencyjnym rozwiązaniem „problemu ośmioletkowca Gundulicia”¹¹. W proces transla-

---

artykule cytaty, których źródłem były prywatne dokumenty Jerzego Pogonowskiego, zachowują swoją oryginalną postać.

8 Zob. J. Benešić, 1985: *Mój przyjaciel Czesław*. W: Idem: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirlić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, posłowie, biografy. Warszawa, Czytelnik, s. 342.

9 Ibidem, s. 341.

10 Ibidem.

11 Jastrzębiec-Kozłowski pisał: „Ośmioletkowiec regularnie choreiczny, i to ze stałą średniówką, byłby po polsku, w tak ogromnym poemacie, zabójczo monotony. Wskutek właściwości naszego języka nie tylko byłyby wykluczone wszystkie wyrazy ponad cztery zgłoski, ale nadto rzecz musiałaby być wciąż siekana w najszluzniejszy sposób. Już sam rytm niewzruszenie-choreiczny sprzeciwia się naszej sylabicznej prozodii. W ogóle proponowałbym następujące zasady: 1) średniówkę uwzględniać częściowo, nie rygorystycznie, a zamiast tego niech trzecia zgłoska będzie zawsze akcentowana, a czwarta nieakcentowana. 2) Utrzymać ogólny deseri choreiczny, ale czasem, znowuż z rzadka, urozmaicać go”. Ibidem, s. 343—344. Bliższa analiza wymienionej wówczas korespondencji pozwala poznać stanowisko, jakie zajął w sprawie ośmioletkowca

torski¹² oprócz Benešicia i Jastrzębiec-Kozłowskiemu włączeni byli także Antoni Bogusławski¹³ oraz Wacław Parkott¹⁴. Pierwsza redakcja była gotowa po czterech miesiącach, w czerwcu 1931 roku (wówczas Benešić po raz pierwszy odwiedził tłumacza, który z powodu swej niepełnosprawności nie opuszczał domu), zaś ostateczna — pół roku później. Julije Benešić wyliczył, że w tym czasie Jastrzębiec-Kozłowski tłumaczył około 100 wersów dziennie (jego praca polegała między innymi na nadawaniu przekładowi elegancji i doprowadzaniu do doskonałości jego formy literackiej), jednak ten, komentując zakończenie ich współpracy, doceniał przede wszystkim zaangażowanie redaktora serii¹⁵.

Benešić. Zob. L. Paździerski, 2004: *Julije Benešić i Poljaci*. D.-V. Pazdjerski, prir. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, s. 85. Na kwestię ośmiozgłoskowca zwrócono uwagę także przy ocenie pracy przekładowej Jerzego Pogonowskiego: „[...] musimy jednak uznać olbrzymi wysiłek dra Pogonowskiego w dokonaniu dzieła trudnego i — powiedziałbym nawet — niewdzięcznego (wobec monotoności w języku polskim chorwackiego ośmiozgłoskowca w strofach sześciowerszowych (a jest tych strof razem 352))” [podkreślenie autora oceny] T.S. Grabowski, 1959: *Ocena pracy kandydakkiej dra Jerzego Pogonowskiego p.t. Ze studiów nad Osmanem Dziva Frana Gundulicia* [20 stycznia]. Maszynopis, s. 5. BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

- 12 Benešić przedstawia „proces produkcji przekładu” w sposób żartobliwy: „[Kozłowski — A.G.] Przesłał mi poprawione fragmenty, do których miałem zastrzeżenia, i to stało się praktyką aż do ukończenia przekładu. Przesłał po kilkadziesiąt strof, ja zwracałem uwagę, że oddalił się od oryginału, on to przerabiał — a wszystko z najdłuższymi i najbardziej wyszukanyymi rymami — potem major Bogusławski czytał przekład i wprowadzał swoją interpunkcję, później Kozłowski znowu go przeglądał i usuwał interpunkcję Bogusławskiego, a ja ze swoim słuchaczem Wacławem Parkottem jeszcze raz czytałem cały tekst i znów niektóre miejsca zwracałem Kozłowskiemu, dopóki wszystko nie było gładkie, błyszczące i nienagannie piękne”. J. Benešić, 1985: *Mój przyjaciel Czesław*. W: J. Benešić: *Osiem lat...*, s. 344—345. Z tej kooperacji żartował także Jastrzębiec-Kozłowski: „Jeśli Bóg pozwoli, wkrótce ukaże się *Osman*, z następującym tekstem na karcie tytułowej: „*Osman*, napisał Gundulić, uzupełnił Mažuranić, przełożył na polski prof. Benešić, rymy dodał Kozłowski, rymy poprawiał mgr Parkott, przecinkami opatrzył major Bogusławski, przecinki częściowo usunął Kozłowski, przepisała na maszynie Kozłowska, korektę przeprowadzili wyżej wymienieni. Besztać będą razem wzięte krytyka jugosłowiańska i polska”. Ibidem, s. 353—354.
- 13 Antoni Bogusławski (1889—1956) — między innymi poeta, tłumacz, dziennikarz. W czasie pobytu Benešicia w Warszawie był członkiem zarządu i wiceprezesem Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy Polskich. Współpracował z „Kurierem Warszawskim” i innymi pismami. Zob. H. Kirchner, 1985: *Biogramy*. W: J. Benešić: *Osiem lat...*, s. 410—411.
- 14 Wacław Parkott (1908—1979) — polonista i bibliotekarz. W okresie współpracy z Benešiciem studiował polonistykę oraz historię sztuki na Uniwersytecie Warszawskim. Zob. Ibidem, s. 485.
- 15 Jastrzębiec-Kozłowski, odsyłając tekst po ostatnich poprawkach, pisał: „Ja miałem dużo pracy nad *Osmanem*, ale jakże strasznie dużo miał jej kochany Pan!”. Zob. ibidem, s. 346, 348.

Druk *Osmana* opóźniły problemy finansowe; ostatecznie, opłacone przez Leona Halbmilliona¹⁶, polskie wydanie, opatrzone ilustracjami, w liczbie 2800 egzemplarzy ukazało się w 1934 roku jako czwarty tom Biblioteki Jugosłowiańskiej.

Pogonowski poznał Benešicia w latach 20. XX wieku, gdy wraz z żoną — Wandą z Żygulskich Pogonowską, przebywał w Zagrzebiu¹⁷. Ich pobyt związany był ze studiami Pogonowskiego i pracą, jaką w tym czasie podjął w jednej z zagrzebskich szkół wyższych. Będąc już wówczas absolwentem slawistyki i germanistyki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie oraz doktorem filozofii, w roku akademickim 1922/23 uczył języka polskiego, sam zaś na Uniwersytecie w Zagrzebiu kontynuował studia z zakresu slawistyki¹⁸. Nieco zaskakujące wydaje się przemilczenie tego etapu ich

16 Leon Halbmillion był osobą prywatną, przemysłowcem; kierowany najprawdopodobniej chęcią specyficznego zysku, jako zamożny „obywatel jugosłowiański”, „Żyd z Vinkovców”, był gotów sponsorować plany wydawnicze Benešicia, który tego tajemniczego filantropa wspominał po latach z mieszanymi uczuciami: „Człowiek, który popiera literaturę w nie znanym sobie języku, który nie przeczytał ani jednej linijki w tych wydaniach, dla którego książka w ogóle była obcym narzędziem, który nie wiedział nawet, jak się nazywam, a dawał mi grube tysiące [...] — ten człowiek, który prawdopodobnie w żadnym języku nie umiał bez błędu napisać dwóch zdań, był mecenasem Biblioteki Jugosłowiańskiej. Gdyby nie on, *Osman* w przekładzie polskim nigdy by nie ujrzał światła dziennego. Nawet nie wiedział, co czyni, kupując ordery. A co by było, gdyby ordery nie istniały?”. J. Benešić, 1985: *Leon Halbmillion*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 376, 380.

17 Warto przypomnieć, że w trakcie tego pobytu Wanda Pogonowska miała osobiście poznać Ivanę Brlić-Mažuranić i za jej namową przełożyć *Priče iz davnine* na język polski. Sytuacja tego przekładu w dużym stopniu przypomina losy przekładanego przez jej męża *Osmana*. Druk słynnych „baśni” na przełomie lat 20. i 30. uniemożliwiły wysokie koszty (dodatkową przeszkodę mógł stanowić opisywany tutaj konflikt pomiędzy Pogonowskim i Benešiciem), następnie przekład uległ zniszczeniu podczas powstania warszawskiego. Pod koniec lat 50. Pogonowska dokonała powtórnego tłumaczenia, które zaproponowane jednemu z wydawnictw nie spotkało się z zainteresowaniem. Działalność przekładowa, będąca m.in. efektem pobytu w Zagrzebiu i praktykowana przede wszystkim w latach 20., nie zdominowała — podobnie jak w przypadku jej męża — twórczości Wandy Pogonowskiej. Zob. A. Gostomska, 2016: *Polskie przekłady zbioru Priče iz davnine Ivany Brlić-Mažuranić*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 7, cz. 1, s. 353—375.

18 W podaniu (z 1956 lub 1957 roku) do Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Pogonowski pisał: „W roku akademickim 1922/23 wykładałem jako «honorirani docenat» na Kr. Visokoj Školi za Trgovinu i Promet w Zagrzebiu w obu semestrach język polski, prowadząc też z zakresu jego ćwiczenia [...]”. Zob. BJ, Rkp. Przyb. 281/14. Według Hanny Kirchner, pobyt ten Pogonowski wykorzystał, by zebrać materiały do rozprawy *Iliryzm i Słowiańszczyzna*, która „miała mu przynieść habilitację, ale nie spełniła tej roli”. Zob. H. Kirchner, 1985: *Biogramy*. W: J. Benešić: *Osiem lat...*, s. 419.

znajomości przez Benešicia¹⁹; dyplomatyczny charakter jego wypowiedzi nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, kiedy temat przekładu *Osmana* zaistniał. Wspomnienia Benešicia mogą sugerować, że Pogonowski podjął się tłumaczenia z własnej inicjatywy, zaś dowiedziawszy się o planach wydawniczych redaktora Biblioteki Jugosłowiańskiej próbował wykorzystać sytuację. Według alternatywnej, równie prawdopodobnej wersji zdarzeń, dającej się ustalić na podstawie tego samego źródła, to Benešić mógł zaproponować Pogonowskiemu współpracę, jednak rozczarowany jej efektami (lub brakiem efektów) wkrótce zrezygnował. Czas i miejsce złożenia domniemanej propozycji pozostają nieznane; Pogonowski w jednej z wersji komentarza do własnego przekładu *Osmana* informował, że Benešić w trakcie pobytu w Warszawie w latach 20. zamówił u niego tłumaczenie aż trzech utworów Gundulicia: „*Osmana* przełożyłem w całości, *Dubrawkę*²⁰ też, z *Łez* [syna marnotrawnego — A.G.] zaś część większą (ostatnie obie spłonęły w powstaniu warszawskim)²¹”. Przekład Pogonowskiego należy więc uznać za wcześniejszy (chronologiczne pierwszeństwo swoich wysiłków podkreślał wielokrotnie sam tłumacz, znajduje ono także odzwierciedlenie w słowach Benešicia), kluczowa jednak

19 Istnieje wiele przesłanek, by przypuszczać, że ich kontakty w tym okresie nie miały charakteru incydentalnego: Benešić w 1920 roku został mianowany lektorem języka polskiego w szkole, do której niedługo potem zawiązał Pogonowski, by go w tej roli zastąpić. Od 1921 do 1927 roku Benešić sprawował funkcję intendentą w Chorwackim Teatrze Narodowym w Zagrzebiu; w tym okresie odwiedzał Polskę, między innymi Lwów, w którym mieszkał wówczas Pogonowski z rodziną. W 1922 roku we lwowskim Teatrze Wielkim odbyła się premiera sztuki Josipa Kosora „O skibę”, a wśród recenzentów tego wydarzenia znalazł się Pogonowski. Zrecenzował on także spektakl „Żona Hassana Agi”, wystawiony rok później w tym samym miejscu, według sztuki *Hasanaginica* Milana Ogrizovicia w przekładzie Wandy z Żygulskich Pogonowskiej. W roku 1929, kiedy Pogonowscy przenieśli się do Warszawy, sztukę tę wystawił także jeden z tamtejszych teatrów. Zob. M. Jemrić, 2013: *Lirski protest Julija Benešića*. W: *Intelektualci i rat 1939.—1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012*. Dio 1. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina, ur. Zagreb, Filozofski fakultet, FF-press, s. 138; H. Kirchner, 1985: *Biogramy*. W: J. Benešić: *Osiem lat...*, s. 419; M. Basaj, red. nauk., A. Gordziejewski et al., oprac., 1984: *Bibliografija literatur zachodnio- i południowosłowiańskich w Polsce okresu międzywojennego*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 373—374, 388.

20 Co ciekawe, kwestia wspomnianej gry pasterskiej, według słów Pogonowskiego także spolszczonej w całości, mimo wszelkich podobieństw do sytuacji przekładowej *Osmana* — bowiem *Dubravka* poddana poetyzacji przez Czesława Jastrzębiec-Kozłowskiego ukazała się jako tom szósty Biblioteki Jugosłowiańskiej w 1935 roku — nigdy nie była przez Pogonowskiego w zbliżony sposób podejmowana (poza wymienionym dokumentem brak jakichkolwiek innych śladów istnienia tego przekładu, podczas gdy wątek *Osmana* przewija się w archiwaliach wielokrotnie) i oficjalnie nie stała się przedmiotem sporu między stronami.

21 Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie*. Maszynopis, s. 30. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

pozostaje kwestia kompletności tej pracy, która dla Pogonowskiego nigdy nie przestała być aktualna.

Według jego relacji, której ujawnieniu sprzyjały okoliczności drugiej połowy lat 50.²², sporny przekład miał być „gotów i znany” Benešiciowi jeszcze przed zainicjowaniem Biblioteki Jugosłowiańskiej i przeleżeć u niego ponad pół roku. Benešić miał wyrazić przychylną opinię na jego temat w obecności prof. dr. Tadeusza Stanisława Grabowskiego²³, by następnie, poróżniony się z Pogonowskim, „zerwać rokowania o wydanie *Osmana* w tym przekładzie” i powierzyć tłumaczenie Jastrzębic-Kozłowskiemu²⁴. Rękopis pracy Pogonowskiego miał w bliżej nieokreślonym czasie trafić do prof. Stanisława Szobera, który planował wydać poemat na początku lat 40.²⁵ Plany te pokrzyżowała wojna, a zdeponowany w Kasie im. Józefa Mianowskiego²⁶ manuskrypt przekładu zaginął, wywieziony przez Niemców z Pałacu Staszica wraz z innymi materiałami, ewentualnie uległ zniszczeniu w trakcie powstania warszawskiego²⁷. W latach powojennych Pogonowski zrekonstruował najpierw połowę²⁸, a później

22 Najprawdopodobniej impulsem do ponownego podjęcia pracy przekładowej były starania Pogonowskiego o stopień naukowy; swobodniejszą wypowiedź na temat przedwojennych wydarzeń umożliwiła także śmierć Julije Benešicia w 1957 roku (Czesław Jastrzębic-Kozłowski zmarł rok wcześniej).

23 W jednym z dokumentów Pogonowski podaje: „B. min. pełnom. i prof. slawistyki literackiej UJ dr Tad. Stanisław Grabowski stwierdził publicznie [...], że J. Benešić uznał właśnie przekład powyższy autora nin. słów za «najlepszy», ale «odrzucony» przezeń wskutek rzekomo niemożliwości «dogadania się z J. Pogonowskim»”. Ibidem.

24 Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia*. Maszynopis, s. 74. BJ, Rkp. Przyb. 276/14.

25 Zob. ibidem.

26 Kasa im. Józefa Mianowskiego, inaczej Fundacja Popierania Nauki, założona w 1881 roku w Warszawie, z siedzibą w Pałacu Staszica. W czasie okupacji działalność instytucji została z konieczności mocno ograniczona, zaś od 1940 roku, w związku z dekretem o likwidacji wszystkich polskich stowarzyszeń, utajniona. Pracę Kasy im. Józefa Mianowskiego przerwał wybuch powstania. W jego trakcie zniszczeniu uległ niemal cały majątek instytucji, w tym między innymi drukarnia, „składy książek, archiwa oraz rękopisy i pozycje w druku”. Zob. <http://www.mianowski.waw.pl/foundation/history/?lang=pl> [dostęp: 23.01.2019].

27 Taka wersja zdarzeń pojawia się tylko w recenzji Tadeusza Ulewicza: „[...] pełny tekst przekładu poematu Gundulicia, tekst nb. świeżo zrekonstruowany, gdyż dawny przekład przedwojenny, całkowicie wykończony i przygotowany do druku, spalił się wraz z mieszkaniem tłumacza w czasie powstania warszawskiego (1944)”. Zob. T. Ulewicz, 1958: *Ocena pracy kandydackiej dra Jerzego Pogonowskiego* [8 października]. Maszynopis, s. 1. BJ, Rkp. Przyb. 281/14. Wątek pożaru, jaki podczas powstania wybuchł u Pogonowskich, niszcząc ich mienie, przywoływany jest także w dokumentach żony Pogonowskiego.

28 „Próbki” swojego tłumaczenia *Osmana* Pogonowski odczytywał w 1952 roku na posiedzeniu Komisji Słowianoznawczej b. Polskiej Akademii Umiejętności, o czym

całość²⁹, posługując się „zachowanym, choć uszkodzonym brulionem”³⁰. Z dokumentów osobistych Pogonowskiego wynika, że przekład miał ukazać się w 1958 roku, kiedy „z okazji 320-lecia *Osmana* [...] w Polsce przystąpiono do nowego wydania kompletnego jego tłumaczenia (pióra piszącego te słowa)”³¹; odczytany we fragmentach w sekcji tłumaczeń Krakowskiego Oddziału Związku Literatów Polskich, „spotkał się z gorącymi wyrazami jednomyślnego uznania”³² i został oddany do druku w Krakowie³³. Zdeponowane w Bibliotece Jagiellońskiej dokumenty Jerzego Pogonowskiego nie pozwalają ustalić, dlaczego i tym razem jego przekład nie został opublikowany. Zapowiedź krakowskiego druku pojawiła się ponownie w monografii Joanny Rapackiej — tym razem planowanego na 1971 rok³⁴; faktycznie *Osman* ukazał się z tą datą, jednak nie w Krakowie (miasto zostało wskazane na karcie tytułowej jako miejsce przekładu), a w Houston, wydany w liczbie 200 egzemplarzy metodą powielaczową, nakładem własnym syna tłumacza — Iwa Cypriana, który po wojnie nie wrócił

informował w 1955 roku prof. dr Tadeusz Stanisław Grabowski, ubolewając nad tym, że „pod względem języka i wiersza [...] najlepszy przekład polski tego poematu [...] [pozostaje — A.G.] dotychczas nie znany w całości”. Zob. T.S. Grabowski, 1955: *Słowianie południowi w Wykładach Paryskich Mickiewicza*. „Tygodnik Powszechny”, nr 6, rocz. XI, [badnot.s.; cytuję za Jerzym Pogonowskim]. Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 74. BJ, Rkp. Przyb. 276/14.

- 29 W przypisie na stronie zatytułowanej *Fragmenty przekładów Jerzego Pogonowskiego z Osmana Điva Frana Gundulicia*, obok informacji o wywiezieniu przekładu przez Niemców i połowicznym jego zrekonstruowaniu, widnieje adnotacja Pogonowskiego: „w r. 1956—7 — całość”. Zob. BJ, Rkp. Przyb. 280/14.
- 30 Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne...*, s. 75. W innym miejscu Pogonowski podaje, że „przekonstruowano go później z ocalałych zapisek z pamięci”. Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 31. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.
- 31 Zob. J. Pogonowski, 1958: *Nieśmiertelny głos Chorwata o Polsce. O Osmanie I.F. Gundulicia*. Maszynopis, s. 1. BJ, Rkp. 282/14.
- 32 Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie Dživa Gundulicia*. BJ, Rkp. Przyb. 282/14. Pogonowski powołuje się także na autorytet Artura Górskiego, który „słowem i pismem” miał domagać się druku przekładu „lub przynajmniej poszczególnych zeń śpiewów”, ponadto podaje, że *Osman* w jego przekładzie miał być wystawiany przez krakowski Teatr Rapsodyczny (jego dyrektor Mieczysław Kotlarczyk uzyskał komisijną zgodę). Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 31. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.
- 33 Informacja o oddaniu przekładu do druku powtarza się w kilku miejscach. Żadne z tych źródeł nie podaje nazwy wydawnictwa. Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...* BJ, Rkp. Przyb. 282/14; J. Pogonowski, 1958: *Osman I.F. Gundulicia — trwały dokument hołdu Słowiańszczyzny Południowej złożonego Polsce*. Maszynopis, s. 2. BJ, Rkp. Przyb. 282/14; J. Pogonowski, 1958: *Nieśmiertelny głos Chorwata o Polsce...*, s. 1—2. BJ, Rkp. Przyb. 282/14.
- 34 Zob. J. Rapacka, 1975: *Osman Ivana Gundulicia...*, s. 7.

do kraju, a od 1950 roku żył w Stanach Zjednoczonych³⁵. Odpowiada on również za późniejsze rozpowszechnienie dzieła ojca za pośrednictwem własnej strony internetowej³⁶.

Próba podważenia zarzutu niekompletności pracy Pogonowskiego wiąże się w jego dokumentarnych wypowiedziach z uzasadnioną pretensją o całkowite pominięcie go przez Waclawa Parkotta w szkicu poświęconym rękopisom i przekładom *Osmana* w Polsce, dołączonym do czwartego tomu Biblioteki Jugosłowiańskiej³⁷. Pogonowski słusznie zauważył, że fragmenty jego wersji poematu były wcześniej publikowane i komentowane na łamach czasopism³⁸, w Warszawie i innych miastach odbywały się odczyty poświęcone temu tłumaczeniu, zaś fakt odznaczenia go w 1931 roku przez jugosłowiańskiego króla nie stanowił tajemnicy w środowisku stołecznej inteligencji³⁹. Tymczasem Parkott omówił i zacytował najniższe próby przekładu poematu, wzmiankując nawet sam zamiar translacji, natomiast dochodząc do newralgicznego okresu, stwierdził: „nie spotykamy już po roku 1900 tłumaczeń z Gundulića”⁴⁰. Trzeba przy

35 Zob. M.J. Chodakiewicz, 2016: *Wspomnienie: Iwo Cyprian Pogonowski*. Portal Arcana, 31 października. Dostępne w Internecie: <http://www.portal.arcana.pl/Wspomnienie-iwo-cyprian-pogonowski,4491.html> [dostęp: 24.01.2019]. Wspomnienie to zostało również zamieszczone na stronie Pogonowskiego: <http://www.pogonowski.com/?p=2841> [dostęp: 24.01.2019].

36 Na stronie tej bezpłatnie udostępnione zostały publikacje Iwa Cypriana Pogonowskiego, a także prace jego ojca, Jerzego, w tym przekład Gunduliciowskiego *Osmana*. Strona, pomimo śmierci właściciela w 2016 roku, na początku 2019 roku pozostawała nadal aktywna.

37 Zob. W. Parkott, 1934: *Rękopisy i przekłady Osmana w Polsce*. W: I. Gundulić: *Osman...*, s. 449—473.

38 Pomimo przywołania faktów bibliograficznych wypowiedź nie pozwala jednoznacznie zweryfikować kwestii kompletności. Zob. J. Pogonowski, 1957: *Odsyłacze i przypisy*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia*. Maszynopis, s. 89. BJ Rkp. Przyb. 276/14. Podkreślając słuszność uwag Pogonowskiego, należy zauważyć, że operowanie przez niego danymi odnoszącymi się wyłącznie do fragmentów przekładu, osłabia siłę argumentów w dyskusji dotyczącej kompletności tegoż; tłumacz nie wyjaśnia, dlaczego — zakładając, że faktycznie przekład *Osmana* był „gotów”, zanim idea Biblioteki Jugosłowiańskiej nabrała realnych kształtów — nie udało się doprowadzić do jego wydania w Polsce, lub czy starania o taką finalizację były wówczas w ogóle podejmowane.

39 W zyciorysie, przypuszczalnie z 1956 roku, Pogonowski twierdził, że krzyż kawalerski orderu św. Sawy otrzymał w 1931 roku za przekład *Osmana* Gundulicia. Zob. BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

40 W. Parkott, 1934: *Rękopisy i przekłady Osmana w Polsce*. W: I. Gundulić: *Osman...*, s. 473. To na te słowa Pogonowski oburzał się najbardziej, nie mogąc ich pozostawić bez komentarza. Jednocześnie doceniał sumienne wywiązanie się Parkotta ze sprawy rękopisów. Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 57. BJ, Rkp. Przyb. 276/14.

tym nadmienić, że odpowiedzialnością za braki treściowe tego opracowania obarczył Pogonowski głównie Benešicia⁴¹.

W kronice swojego pobytu w Warszawie Benešić konsekwentnie określał Pogonowskiego mianem „lwowskiego rycerza”⁴², co zdradzać może niechęć, jaką żywił do tłumacza mimo upływu czasu⁴³. Pogonowski urazę do Benešicia zachował podobno na całe życie⁴⁴. Podczas gdy Benešić nie podjął próby wyjaśnienia genezy własnej niechęci do Pogonowskiego⁴⁵, ten drugi jako przyczynę

41 Pogonowski pisał: „[...] Benešić, uwzględniający we wspomaganym przezeń informacjami szkicu Wacława Parkotta o *Osmanie* nawet próby kilkuwierszowe pol. tłumaczeń *Osmana*, przemilczał przekład J. Pogonowskiego [...]” J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 30. BJ, Rkp. Przyb. 278/14. Potwierdzenie faktu owego „wspomagania” można znaleźć w zapiskach Benešicia z 1932 roku: „Dziś pracowałem z Wackiem nad artykułem «Rękopisy i przekłady Osmana w Polsce». Według moich wskazówek biega on po bibliotekach, wypisuje, co znajdzie, i referuje mi”. J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 107.

42 Zob. J. Benešić, 1985: *Leon Halbmillion*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 366; Idem, 1985: *Biblioteka Jugosłowiańska*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 380, 383. Być może w związku z jego publikacją, która ukazała się nakładem Związku Rodzinnego Pogonowskich (jako rękopis), zilustrowana przez Wandę Pogonowską. Autor cytuje tam fragment utworu Kornela Makuszyńskiego, opublikowany w warszawskiej „Rzeczypospolitej” (nr 75) w 1920 roku, odnoszący się do postaci kapitana Stefana Pogonowskiego, „chluby i obrońcy Polski w roku 1920” — „[A] przed tron ich wiedzie Boski, jasny rycerz — Pogonowski”. Zob. J. Pogonowski, 1928: *Pogonowscy z Pogonowa. Szkic genealogiczno-heraldyczny*. Lwów, [b.wyd.], s. 14—15. Dostępne w Internecie: http://www.pogonowski.com/books/Pogonowscy_z_Pogonowa/Pogonowscy_z_Pogonowa_all.pdf [dostęp: 22.01.2019]. Przepuszczenie to wzbogaca informacja podana przez Hannę Kirchner, według której Pogonowski podawał się za „mistrza fechtunku”. Zob. H. Kirchner, 1985: *Biogramy*. W: J. Benešić: *Osiem lat...*, s. 420.

43 Mimo możliwości złagodzenia pewnych opisów, jako że kronika powstała w sposób szczególny: pisana ex-post, z listów, stylizowana na zapis doraźny (opublikowano ją pośmiertnie w 1981 roku), Benešić pozostał wierny swoim emocjom. Zob. H. Kirchner, 1985: *Posłowie*. W: J. Benešić, 1985: *Osiem lat...*, s. 535.

44 Informację taką podaje Hanna Kirchner (H. Kirchner, 1985: *Biogramy*. W: J. Benešić: *Osiem lat...*, s. 420). Z kolei Damir Agičić określa Pogonowskiego mianem „przyjaciela Benešicia” (D. Agičić, 2009: *Wiktor Bazielić i njegovi hrvatski korespondenti. Prilog poznavanju hrvatsko-poljskih književnih i kulturnih veza u dvadesetom stoljeću*. „Historijski zbornik”, br. 1, s. 224).

45 Želimir Mažuranić, z wykształcenia prawnik, występujący w imieniu Ivany Brlić-Mažuranić między innymi w sprawach dotyczących przekładów jej zbioru *Priče iz davnine*, przy okazji zabiegów o jego polskie wydanie, w liście do siostry odnotowywał istnienie konfliktu, dostrzegając jednak możliwość jego złagodzenia: „Čini se medjutim, da je odnos između Pogonowskoga i Benešića veoma loš, jer se smatraju međusobnim rivalima. Profesor Benešić bio je nekoliko puta kod mene i izrazio želju i odluku, da on izda ‘Priče iz davnine’, na poljskom jeziku. Pri tom je izjavio, da mu se prev od g. Pogonowskoga nipošto ne svija, jer daje pun najkрупnijih pogrešaka. Moje je lično uvjerenje, da je ta kritika svakako znatno pretjerana i da bi se mogao naći izlaz”.

zerwania współpracy wskazał emocjonalną reakcję Benešicia na krytykę. Katalizatorem sporu miał być Benešiciowski przekład utworu Juliusza Słowackiego *W Szwajcarii*, stawiany Pogonowskiemu za wzór właściwego tłumaczenia, do czego miał się on odnieść krytycznie⁴⁶. Zarzucając później Benešiciowi kapryśność i zmienność nastrojów⁴⁷, przyznawał, że kontakty utrudniała im „wzajemna drażliwość literacka”, każdorazowo ilustrowana przez Pogonowskiego horacjańską maksymą *genus irritabile vatum*⁴⁸. O tym, że odrzucenie przekładu Pogonowskiego wzbudziło w nim poczucie ogromnej krzywdy, świadczyć może niezrealizowany zamiar wytoczenia Benešiciowi procesu sądowego⁴⁹. Przyczyną

Cytuję za Sanją Lovrić Kralj i Teą Dvorščak. Zob. S. Lovrić Kralj, T. Dvorščak, 2018: *Od vizualnoga identiteta do političkoga čina: povijest Kirinovih ilustracija Priča iz davnine*. „Libri & Liberi”, br. 7, s. 77.

- 46 „O przekładzie piszącego te słowa wyrażał się wobec żyjących dziś świadków, że jest «sajan» [...]. Gdy jednak wskazywał na swym drukowanym przekładzie chorwackim *W Szwajcarii* Słowackiego, jaki sposób tłumaczenia uważa za najwłaściwszy, spotkawszy się z uwagą krytyczną, choć uprzejmą piszącego te słowa, zerwał definitywnie rokowania o wydanie *Osmana* w odnośnym przekładzie [...]”. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 74. BJ, Rkp. Przyb. 276/14. W innych dokumentach (często są to kolejne redakcje tego samego tekstu) Pogonowski także nawiązuje do zdarzenia, unikając jednak informowania o szczegółach — wspomina o „pewnej uwadze krytycznej, choć uprzejmej” (J. Pogonowski, 1957: *Odsyłacze i przypisy*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 90, BJ, Rkp. Przyb. 276/14) oraz że Benešić „urazony — ex re drobiazgów zresztą” zerwał umowę (zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 30, BJ, Rkp. Przyb. 278/14). Wyjaśniał też, że za odrzuceniem gotowego przekładu kryły się „liczni niesporazumi medju Benešicom a prevodiocem, z bog kojih bila je njihova saradnja prekinuta [...]”. Zob. J. Pogonowski, [1958?]: *Kratko o poljskim prevodima Gunduličeva Osmana*. Maszynopis, s. 1. BJ, Rkp. Przyb. 282/14.
- 47 W 1957 roku Pogonowski pisał: „Prof. Benešić bezsprzecznie jak najbardziej zasłużony w Jugosławii dla sprawy Polski jej kultury i wręcz nieodżałowany, bywał jednak zmienny w nastrojach i kapryśny”. J. Pogonowski, 1957: *Odsyłacze i przypisy*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 89. BJ, Rkp. Przyb. 276/14.
- 48 Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 30. BJ, Rkp. Przyb. 278/14. Tymczasem Benešić, opisując swoją współpracę z Parkottem, zauważał: „Gdybym powiedział komuś w Zagrzebiu, że w Warszawie siedziałem z kimś po siedem, osiem godzin i nie pokłóciłem się przy tym, nikt by nie uwierzył”. J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 93.
- 49 Z zachowanych dokumentów można wnosić, że w trakcie procesu zostałyby podniesione kwestia udostępnienia przez Benešicia Jastrzębiec-Kozłowskiemu pracy Pogonowskiego („[...] pokazywał mu gotów już przekład piszącego te słowa [...]”), mającego ułatwić pracę tłumaczowi, który według wnoszącego skargę „wówczas nie rozumiał po chorwacku-serbsku” (J. Pogonowski [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 28. BJ, Rkp. Przyb. 278/14; Idem, 1957: *Odsyłacze i przypisy*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 90; BJ, Rkp. Przyb. 276/14): „Wobec zasług Benezicia dla Polski nie wypadało polskiemu tłumaczowi, sławiście i koledze — tłumaczowi wytoczyć re-

niezażęganego nigdy konfliktu stały się słowa Benešicia dotyczące kompletności i jakości przekładu Pogonowskiego; w latach powojennych tłumacz odnosił się do nich w każdej wersji komentarzy do własnego spolszczenia *Osmana*⁵⁰, zaś w tekście pisanym już po śmierci Benešicia⁵¹, obok niestosownej z uwagi na okoliczności polemiki, krzywdzącą ocenę uczynił głównym elementem swojej wypowiedzi⁵², przypominającej mowę obronną⁵³. Świadomy jego zasług⁵⁴,

daktorowi «Biblioteki Jugosłowiańskiej» — prawniczo pewnego — procesu o wydanie wzgl. indemnizację /umowa o dzieło/ Beneszić, ukazawszy nie znającemu chorwato-serbszczyzny Cz. Kozłowskiemu — który miał pono w dodatku pomoc w prozaicznym przekładzie sporządzonym dlań przez Beneszicia — przekład piszącego te słowa, ułatwił mu Kozłowskiemu jego pracę. Może pomimowolnie nawet — reminiscencje z poprzedniego przekładu — często nasuwały się Kozłowskiemu” [pisownia oryginalna]. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 30. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

- 50 Między innymi w maszynopisie datowanym na 1957 rok, w części zatytułowanej *Odsyłacze i przypisy*, Pogonowski cytuje najbardziej przykry dla niego fragment: „Zaprzeczyć więc należy kategorycznie słowom Benešicia z niesmacznego jego artykułu o Leonie Halbmillionie [...]: «No kako tobožnji prievod lavovskog viteza Jerzego (!) Pogonowskoga niti je valjao niti je bio gotov...»!” Zob. J. Pogonowski, 1957: *Odsyłacze i przypisy*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 90. BJ, Rkp. Przyb. 276/14.
- 51 Można przypuszczać, że zasadniczy cel tego tekstu stanowiło zapoznanie jugosłowiańskiego czytelnika z faktem istnienia odrzuconej przez Benešicia wersji. Pogonowski już na wstępie informuje o przemilczeniu swego dzieła w przeglądzie Parkotta dołączonym do Benešiciowskiego wydania, mimo iż przekład Pogonowskiego miał być dobrze znany jugosłowiańskim autorytetom, takim jak między innymi Vladimir Mažuranić i Milan Rešetar, „pa i živućemu prof. Stjepanu Ivšiću, koji je ga čitao javno kod svojih seminarskih vježbi, pa svi su oni hvalili textualnu tačnost i pjesničku formu ovog prievoda, kojega autor dobio je zbog onoga svoga rada orden S. Save”. Dalej powołuje się na publikację fragmentów tego przekładu „u najozbilnijim poljskim revijama” we Lwowie i w Warszawie oraz cytowanie go w książce Rosponda *Jugoslawia* w 1935 roku. Zob. J. Pogonowski, [1958?]: *Kratko o poljskim prievodima...*, s. 1.
- 52 „Iako vrlo štujem neobične zasluge benešičeve prema poljskoj kulturi, ipak ne mogu da se slažem sa prešućivanjem mog rada oko *Osmana*, niti sa kratkom informacijom toliko pravedno cijenjenoga pokojnog titana hrvatske polonistike, koji je [...] napisao «[...] tobožnji prievod... Jerzego [sic!] Pogonowskoga niti je valjao niti je bio gotov». Da je bio gotov, imam mnogobrojne dokaze; jeli nije valjao, ostavljam ocjeni jugoslavenškog čitaoca u istom organu, u kojemu je pokojni Benešić poricao njegovu vrijednost”. Ibidem, s. 1—2.
- 53 Kształt wypowiedzi przypomina o prawniczym wykształceniu Pogonowskiego; powołuje się on tutaj na świadków, mówi o dowodach („Pokojni Julije Benešić bio je sa ovim prievodom zadovoljan, pa živi u Krakovu svjedok njegovih pohvala, dobro Jugoslavenima poznati prof. dr. Tadija Stanislav Grabowski. Prievod bio je potpuno gotov [...]. Da je bio gotov, imam mnogobrojne dokaze [...]”), by ostatecznie użyć charakterystycznej formuły końcowej „Quod errat demonstrandum”. Ibidem, s. 1, 6.
- 54 Pogonowski opisywał Benešicia między innymi następująco: „b. intendent teatru w Zagrzebiu, lektor tamecznej wszechnicy i Uniwersytetu Warszawskiego, a przede wszystkim olbrzymiej miary tłumacz dzieł polskich i dawca inicjatywy do powstania

Pogonowski zaznaczał, że sam na łamach prasy lwowskiej i warszawskiej (jeszcze w latach 20.)⁵⁵ oddał mu „pełną sprawiedliwość”, jednak uznawał za konieczne przedstawienie swojej wersji zdarzeń⁵⁶.

W latach 50. Pogonowski ubiegał się o stopień kandydata nauk⁵⁷ i prezentując wówczas swoją „pracę kandydacką”, zatytułowaną *Ze studiów nad Osmanem F. Gundulicia*, dołączył do niej pełny przekład poematu. W dokumentach przekazanych do Biblioteki Jagiellońskiej zachowały się recenzje tej pracy — napisana w styczniu 1959 roku przez ówczesnego kierownika Zakładu Historii Literatur Słowiańskich prof. dr. Tadeusza Stanisława Grabowskiego⁵⁸ oraz przygotowana w październiku 1958 roku przez doc. Tadeusza Ulewicza (pierwsza ocena, z 1957 roku, dotyczyła wyłącznie monograficznej rozprawy Pogonowskiego i była zdecydowanie bardziej krytyczna)⁵⁹. Oceny zrekonstruowanego przez Pogonowskiego spolszczenia poematu recenzenci podjęli się z licznymi zastrzeżeniami. Grabowski podkreślał godną podziwu wytrwałość i ogromny zapał Pogonowskiego, by konkludować, że „[...] przekład *Osmana* dokonał «con amore» i z pasją człowieka, który — nie zrażając się licznymi przeciwnościami losu, jakie stawały w poprzek rozpoczętego dzieła — choćby z powodu wypadków wojennych i zniszczenia pierwszej redakcji przekładu — wytrwał w swym zamiarze do końca i po wielu latach przerwy, wróciwszy do umiłowanego przedmiotu, dokonał pracy znacznej, wymagającej wielkiej siły woli, ambicji i duchowego naporu”⁶⁰. Ulewicz także doceniał wytrwałość Pogonowskiego wobec zagadnienia, ale w ocenie tłumaczenia — jako osoba pozbawiona możliwości obcowania z oryginałem poematu — pozostawał ostrożniejszy, ograniczając się do „kilku spostrzeżeń względnie raczej uwag własnych [...] czasem

Biblioteki Jugosłowiańskiej w Warszawie”. Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 30. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

55 W okresie międzywojennym prawdopodobnie ostatni artykuł Pogonowskiego poświęcony Benešiciowi ukazał się w 1930 roku na łamach warszawskiego dziennika „Dzień Polski”. Zob. M. Basaj, red. nauk., A. Gordziejewski et al., oprac., 1984: *Bibliografia literatur...*, s. 353—355.

56 Należy podkreślić, że zajmując stanowisko oskarżycielskie, Pogonowski nie czuł się komfortowo; po stwierdzeniu, że „trudno walczyć z uprzedzeniami i indywidualnymi pojęciami lojalności”, konstatował: „Trzeba było raz w tej przykrej sprawie napisać choćby i z przykrością — wobec znaczenia Benešicia w Jugosławii, zwłaszcza w Zagrzebiu, i zasług jego dla Polski”. Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 31. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

57 Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z 1952 roku w sprawie warunków i trybu nadawania stopni naukowych. Stopień ten, wzorowany na systemie sowieckim, nadawano w Polsce w latach 50. XX wieku.

58 T.S. Grabowski, 1959: *Ocena pracy...* BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

59 T. Ulewicz, 1958: *Ocena pracy...* BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

60 T.S. Grabowski, 1959: *Ocena pracy...*, s. 6. BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

raczej glos lub wrażeń osobistych [...], mocno nieraz zewnętrznych”⁶¹. Obaj recenzenci dostrzegali nierówny poziom przekładu⁶² i, sugerując możliwość jego opublikowania, domagali się ujednolicenia⁶³.

Odnosząc się do rezultatów pracy Jastrzębiec-Kozłowskiego, Pogonowski pozostawał na ogół krytyczny⁶⁴. Podkreślał „prymat” swojego przekładu, który „był całkowicie samodzielny i nawet z uwag Benešicia nie korzystał”⁶⁵. Swojemu konkurentowi zarzucał brak znajomości języka i wspomaganie się jego wersją poematu, udostępnioną mu rzekomo przez Benešicia. Efekt translatorskich zabiegów Jastrzębiec-Kozłowskiego oceniał jako „dobry poetycko”⁶⁶, jednak „wadliwy rytmicznie”⁶⁷, „grzeszący usterkami”⁶⁸, pozbawiony „patosu właściwego Gunduliciowi i jego epoce”⁶⁹ oraz mniej wierny od własnego, który był

61 T. Ulewicz, 1958: *Ocena pracy...*, s. 3. BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

62 Być może owa nierówność wiąże się z niejednolitym kształtem samego poematu, na co, zmagając się już osobiście z jego tłumaczeniem, zwracał uwagę Benešić: „Gdyby każdą strofę oceniać ze stanowiska dzisiejszych upodobań i wymagań rzetelności poetyckiej, wiele byłoby takich, które by trzeba przerobić. Epos jest miejscami banalny i pusty, rozgadany bez potrzeby, zwłaszcza w przekładzie, są w nim jednak strofy błyszczące jak prawdziwe perły”. J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 98.

63 Mankament ten Grabowski tłumaczył pośpiechem: „Jest to przekład dość surowy jeszcze i nierówny. Obok partii świetnych [...] — są partie słabsze, puszczone luzem, bez większego wysiłku poetyckiego, najwidoczniej w pośpiechu, by dokonać przekładu w czas, przed przewodem kandydackim. Niemniej w 90% jest on do natychmiastowego przyjęcia pod względem wierności, języka i formy artyst. Rzecz cała nie pozbawiona jest wartości literackiej, wymaga jednak jeszcze wygładzenia i wyrównania pod jeden pion artystycznych wymogów [...]” (T.S. Grabowski, 1959: *Ocena pracy...*, s. 5. BJ, Rkp. Przyb. 281/14), zaś Ulewicz koniecznością rekonstruowania przekładu: „[...] przekład Pogonowskiego nie jest jednak całkowicie równy i jednolicie do końca wygładzony, co jest zresztą zrozumiałe w książce rekonstruowanej, odtwarzanej na nowo. Obok zatem partii świetnych, całkowicie dojrzałych i wygładzonych [...], zwraca równocześnie uwagę pewna nierówność literacka całości [...]” (T. Ulewicz, 1958: *Ocena pracy...*, s. 3. BJ, Rkp. Przyb. 281/14).

64 Pogonowski często porównywał fragmenty przekładu własnego także z wersjami dziewiętnastowiecznymi; zawsze starał się wykazać, że jego praca góruje nad propozycjami poprzedników.

65 Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 31. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

66 Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...* BJ, Rkp. Przyb. 282/14.

67 Zob. J. Pogonowski, 1958: *Nieśmiertelny głos Chorwata o Polsce...*, s. 2. BJ, Rkp. Przyb. 282/14.

68 J. Pogonowski, 1958: *Osman I.F. Gundulicia...*, s. 2. BJ, Rkp. Przyb. 282/14. W innym dokumencie Pogonowski dodaje, że usterek rytmicznych „nie zauważył ani Benešić, ani recenzent A. Grzymała-Siedlecki”. Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 74. BJ, Rkp. Przyb. 276/14.

69 Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*,

„ściśle w rytmie oryginału”⁷⁰. Szczególną uwagę zwracał właśnie na problemy z oddaniem ósmiozłogowca, którego „właściwej istoty rytmicznej”, jego zdaniem, ani tłumacz, ani „mało muzykalny Benešić, redagujący publikację tego przekładu, nie rozumieli”⁷¹.

Benešić podjął wątek procesu spolszczenia *Osmana* w dwu odrębnych relacjach: kronice i wspomnieniach, dotyczących Biblioteki Jugosłowiańskiej. W tym swoistym suplemencie do warszawskich reminiscencji Benešić odtworzył losy serii, którą sam wykreował; szczegółowo informował o przebiegu prac do listopada 1931 roku, by po dane dotyczące „dalszych trudów i borykania się z Biblioteką Jugosłowiańską” odesłać czytelników do kroniki z lat 1932—1938, dodając w tym miejscu jedynie rozliczenie kosztów przedsięwzięcia (wraz z listą ofiarodawców) oraz bibliografię recenzji serii do 1938 roku⁷².

Przekład Pogonowskiego pojawił się już w krótkim wstępie do tej specjalnej kroniki, kiedy Benešić, nie przywołując jeszcze nazwiska tłumacza, po raz pierwszy dał wyraz swojemu rozczarowaniu: „Już przed wyjazdem do Warszawy przygotowywałem się do roli redaktora z myślą, że będę tu może tylko przez rok, zamierzałem więc wydać w przekładzie polskim epos Mażuranicia. Potem, gdy dowiedziałem się, że istnieje gotowy przekład *Osmana*, zapragnąłem wydać go jak najprędzej. Ale ów przekład nie był gotowy, a to, co zostało zrobione, okazało się do niczego”⁷³. Z opisu poszczególnych etapów prac wynika, że Benešić początkowo zamierzał powierzyć Jastrzębiec-Kozłowskiemu tłumaczenie wierszy, zaś *Osmana* właśnie Pogonowskiemu. Benešić pisał, że przy okazji przypadkowego spotkania z Pogonowskim w październiku 1930 roku dowiedział się o istnieniu pełnego spolszczenia *Osmana*, z którego zachowało się tylko dziewięć pieśni (pozostałe Pogonowski miał zgubić podczas pobytu u swoich sióstr). Już wówczas Pogonowski deklarował zamiar ukończenia prac translatorskich

s. 71. BJ, Rkp. Przyb. 276/14. W innym miejscu Pogonowski stwierdza, że „Gunduliciowskiego patosu” Jastrzębiec-Kozłowskiemu „przeważnie nie udało się oddać”.

Zob. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 31. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

70 Zob. J. Pogonowski [b.r.]: *O Osmanie...* BJ, Rkp. Przyb. 282/14.

71 Zob. J. Pogonowski, 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne...*, s. 71. *Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: Idem: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia...*, s. 71. BJ, Rkp. Przyb. 276/14. W innym miejscu Pogonowski pisał: „Wiersz jego — w *Osmanie* ósmiozłogowcy — jest trudny do oddania w przekładzie, stąd bardzo dobry drugi z rzędu w historycznym porządku tłumacz polski całości *Osmana* w bież. stuleciu, Czesław Jastrzębiec Kozłowski, nie czując jego rytmu, i nie mając w mało muzykalnym, acz niezmiernie zasłużonym /a la T. Boy-Żeleński dla Francji u nas/ Jul. Beneziciu, poloniście chorw. należytego w tej mierze oparcia [...] — rytm ów oddawał nieomalże na każdej stronie przekładu błędnie”. J. Pogonowski, [b.r.]: *O Osmanie...*, s. 28. BJ, Rkp. Przyb. 278/14.

72 Zob. J. Benešić, 1985: *Biblioteka Jugosłowiańska*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 400.

73 Ibidem, s. 378.

do końca roku, a swoją deklarację potwierdził miesiąc później, gdy Benešić go odwiedził, by „porozmawiać o *Osmanie* i innych przekładach”⁷⁴. Zaczątki sporu dają się wyczuć na początku stycznia 1931 roku, gdy Benešić, otrzymawszy od Pogonowskiego „przewierszowanie” pięciu pieśni *Osmana*, popadł w rozpacz nad przyszłością swoich planów⁷⁵. Pod datą szóstego stycznia figuruje niezwykle emocjonalny zapis, w którym Benešić szczegółowo wyliczył mankamenty przekazanego mu dzień wcześniej przez Pogonowskiego przekładu — począwszy od niechlujnej formy (rękopis niedbały, chociaż czytelny, jednak dostarczony na ponad stu małych karteczkach, wymagający dopiero przepisania), a skończywszy na surowej ocenie jakości (rymowany przekład wolny, przeróbka, rymy częstochowskie, brak poetyckiego polotu, rzekoma staropolszczyzna). Zawiezione, zdecydował wówczas o powierzeniu zadania poetyzacji własnego przekładu dosłownego Jastrzębiec-Kozłowskiemu⁷⁶. Kilka dni później Benešić rozpoczął przekład dosłowny I Pieśni *Osmana*, z myślą o sprawdzeniu możliwości

74 Ibidem, s. 380, 383.

75 Ibidem, s. 386.

76 „Jestem w rozpacz przez tego gadułę Pogonowskiego. Przysłał mi wczoraj 5 przetłumaczonych pieśni *Osmana*, na 116 małych papierkach, nagryzmołone to niedbale, choć czytelnie, na papierze pakowym, na wydartych z notesu karteczkach formatu nieco większego niż bibułki do papierosów, a nawet bez formatu, z wystrzępionymi brzegami, krótko mówiąc: żadna drukarnia na świecie nie przyjąłaby tego do roboty i żaden redaktor nie chciałby tego czytać. Ja, naturalnie, w mojej sytuacji chwytam się nawet brzytwy, zacząłem więc przepisywać przekład z tych papierków. Przepisałem 372 linijki Pieśni I i 268 linijek Pieśni II, a *Osman* ma w sumie 12 108 linijek! To by jeszcze nie było najgorsze, ale porównując przekład z oryginałem widzę teraz, że jest to wolny przekład rymowany, jakaś przeróbka, a nie przekład. Miejsca najważniejsze, najbardziej barokowe, są po prostu wodniste, prozaiczne i rymowane jak w Mariji Bistricy: twoje, swoje, moje; twego, swego, mego; nasze, wasze itd. To w ogóle nie są rymy, a w języku polskim, który pod tym względem jest daleko bardziej wyrobiony od naszego (dzięki Słowackiemu), takie rymy to hańba. Pogonowski posłużył się niestety językiem rzekomo staropolskim, żeby te prozaiczne rzygowiny uczynić w dodatku niezrozumiałymi dla czytelnika. Po cóż więc to śmiecie przepisywać na czysto? Nie pozostaje mi nic, tylko [...] przetłumaczyć całego *Osmana* dosłownie i dać Kozłowskiemu, żeby zrobił z tego poetyckie rymy. Dziękuję za facytę!” (ibidem, s. 386—387). Warto zauważyć, że później, przygotowując przekład dosłowny, Benešić sam zmaga się z właściwym dla pewnych miejsc oryginału niedoborem poetyckości, z którego niedawno uczynił zarzut Pogonowskiemu: „Muszę jednak przyznać, że tłumaczenie *Osmana* to zadanie niemal nadludzkie. Miejskami, na przykład w Pieśni III, Gundulić jest tak niepoetyczny, tak suchy i nudny, tak kronikarsko płytki, że w ogóle nie ma to związku z poezją, nie ma w tym cienia poezji. [...] czy Kozłowski potrafi coś zrobić z *Osmana*, to się dopiero okaże. Rzecz jest diabelnie trudna. Chwilami jest to wręcz proza. Jak gdyby rymowanym ósmiozłogowcem ktoś opisywał na przykład przegląd samochodu [...]” (ibidem, s. 390—391).

Jastrzębiec-Kozłowskiego⁷⁷. Tłumacz przystał z zachwytem na złożoną mu propozycję, tymczasem Benešić próbował jeszcze zweryfikować swoje odczucia względem pracy Pogonowskiego. Konsultacje z Lamem potwierdziły konieczność zmiany tłumacza⁷⁸ i na początku lutego 1931 roku Benešić zdecydował o ostatecznym zerwaniu współpracy z „lwowskim rycerzem”. Poinformował go o tym listownie, argumentując swoją decyzję oddaleniem przekładu od oryginału. W kolejnych dniach zamierzał odesłać Pogonowskiemu tłumaczenie pocztą, aby w ten sposób uniknąć jego ewentualnych wizyt i oszczędzić sobie zdenerwowania⁷⁹.

W czasie dokonywania przez Benešicia wyboru, Jastrzębiec-Kozłowski uchodził za tłumacza już doświadczonego i jeśli nawet nie zawsze docenianego⁸⁰, to sprawdzonego⁸¹. Na jego tle Pogonowski jawi się jako nikomu nieznanemu debiutant, nieobeznany z rzemiosłem translatorskim, niepewny. W 1928 roku sam przedstawiał się jako „doktor filozofii i egz. absolwent prawa, sławista i heraldyk, lektor Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie, autor prac naukowych i literat”⁸², nie wypuklając swojej działalności przekładowej, zaś w dokumentach z lat 50. mowa jest wyłącznie o spolszczeniu dzieł Gundulicia, co może potwierdzać incydentalność translacji w skądinąd stosunkowo bogatym dossier literackim⁸³ Pogonowskiego.

77 J. Benešić, 1985: *Biblioteka Jugosławińska*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 387.

78 „Byłem u dra Lama i pytałem go o zdanie w sprawie przekładu Pogonowskiego. Powiedział to, czego się spodziewałem: «Po przeczytaniu trzech stron każdy odrzuci ten przekład *Osmana*, bo nie ma w nim za grosz poezji»”. Ibidem, s. 389.

79 „[...] napisałem do Pogonowskiego, że nie mogę przyjąć jego przekładu *Osmana*, ponieważ nie jest to przekład, tylko przeróbka, swobodna parafraza eposu Gundulicia, bardzo daleka od oryginału. Zacytowałem mu kilka wersów z Pieśni III”. Ibidem, s. 390.

80 Zob. J. Brzozowski, 2011: *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*. Kraków, Wydawnictwo UJ, s. 168—169.

81 „Kozłowski pracował rzetelnie, solidnie, z talentem poetyckim. Człowiek, który tłumaczył Poego, Swinburne’a, Baudelaire’a, dorósł chyba do tego, żeby przetłumaczyć Gundulicia. Żał mi, że mój dosłowny przekład nie był bardziej poetyczny, i teraz, porównując s w ó j dosłowny przekład, z wierszowanym przekładem Kozłowskiego, nie mogę się nadziwić, skąd on miał tyle polotu, by oddać to, co kryje się w oryginale”. J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 99.

82 J. Pogonowski, 1928: *Pogonowscy z Pogonowa...*, s. 19. Ponadto wymieniał publikacje, których jest autorem: „Z boju chwili», nowele; «Stargany laur», powieść; «Bój o Lwów w r. 1920». Poezje i nowele oraz recenzje itd., rozsypane po pismach; Wydania arcydzieł literackich i podręczników dla młodzieży; Prace sławistyczne: O iliryzmie — M. Begoviću — T. G. Masaryku. — Studja literackie (Bliziński — Krechowiecki). Współ z żoną [...]: «Błyski godzin», «Kaprysy». B. Połoniecki, Lwów, 1922. — Artykuły itd. po pismach”. Zob. ibidem, s. 29.

83 W piśmie do Zarządu Związku Literatów Polskich w Krakowie z 1957 roku, w sprawie przyjęcia w poczet członków, Pogonowski wspomina o dwukrotnym przekładzie

Tłumacząc dosłownie *Osmana*, Benešić początkowo narzekał na nudę, by z czasem coraz częściej dostrzegać urodę (ale również słabe strony) poematu. Szczegółowo odnotowywał swoje postępy w pracy translatorskiej (na podstawie kroniki można odtworzyć tempo jego działania, ponieważ informował, kiedy ukończył tłumaczenie kolejnej pieśni, odliczając przy tym skrupulatnie gotowe wersy). W maju 1931 roku oddał przekład Jastrzębiec-Kozłowskiemu do sprawdzenia Bogusławskiemu; jego uwagi były nieliczne, ale bardzo rzeczowe. Bogusławski wyrażał zadowolenie, narzekając tylko na brak „słów staropolskich, jako że epos z XVII wieku winien być rzekomo naszpikowany słowami polskimi z tego stulecia”⁸⁴. Stanowisko Benešicia było w tej kwestii skrajnie odmienne, co potwierdził już wcześniej, oceniając próbkę przekładu Pogonowskiego, również skłaniającego się ku stylizacji tego typu. Działaniami Jastrzębiec-Kozłowskiemu, podążającego raczej w kierunku uwspółcześnienia niż archaizacji języka, był zachwycony⁸⁵. Praca nad *Osmanem* całkowicie pochłaniała Benešicia⁸⁶; filologiczny przekład był gotowy w połowie czerwca 1931 roku, a Benešić zakładał, że w ciągu wakacji Jastrzębiec-Kozłowski ukończy „przewierszowanie” poematu. Troską, która mimo zakończenia zasadniczego etapu pracy nie opuszczała Benešicia, były wydatki związane z dziełem Gundulicia i konieczność dalszego pozyskiwania sporych środków finansowych; inną jego „mękę” stanowiła weryfikacja wersji Jastrzębiec-Kozłowskiemu, czym jeszcze do połowy grudnia zajmował się z Parkottem⁸⁷. Potrzebę tę tłumaczył tym, że „Kozłowskiemu czasem przekład się nie udaje, to znaczy odchodzi od oryginału, trochę dodaje od siebie i nie dość uważnie trzyma się mojego dosłownego przekładu *Osmana*”⁸⁸.

Osmana. Wymienia także swoje dwie powieści: *Lebensraum* (wyjątki z tej powieści, „poszerzone o przeżycia ściśle rodzinne”, pod tytułem *Lata grozy* zostały nagrodzone na warszawskim konkursie na pamiętnik z czasów okupacyjnych) oraz *Opera*. Zob. BJ, Rkp. Przyb. 281/14. O wiele więcej informacji na ten temat zawiera wspomnienie o Jerzym Pogonowskim pióra Zdzisława Niedzieli. Zob. Z. Niedziela, 1981: *Jerzy Pogonowski (1897—1980)*. „Pamiętnik Słowiański”, nr 31, s. 167—170.

84 J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 68.

85 „[...] po prostu żyję *Osmanem* i nie mogę się nadziwić Kozłowskiemu, co zrobił z tego dzieła: jaka lekkość, elegancja wyrazu, rymy — jakby sypane z rękawa. Polak, czytając dziś ten utwór w swoim języku, z pewnością będzie miał to wrażenie, które miał czytelnik z Dubrownika za czasów Gundulicia [...]” J. Benešić, 1985: *Biblioteka Jugosłowiańska*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 396.

86 „Jest to obecnie cała moja praca, całe życie i ruch”. Ibidem, s. 397.

87 „Wacek i ja usiłowaliśmy wszystko «zoczyć», poprawić albo zaznaczyć, że trzeba to zmienić. [...]” „[...] Kozłowski mistrzowsko ją [IX pieśń] przełożył — z wyjątkiem paru miejsc, które się poprawi. Sam nigdy bym tego nie zdołał zrobić, a tak, to muszę; pracujemy wytrwale, skrupulatnie i rzetelnie”. J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 92, 94.

88 Ibidem, s. 92.

Goszcząc tego roku na Wigilii u tłumacza, przekazał mu do wglądu poprawiony maszynopis poematu, a ten naniósł swoje poprawki jeszcze przed Sylwestrem⁸⁹. Przez cały kolejny rok Benešić zmagał się z materialną stroną tego priorytetowego przedsięwzięcia, rozważając nawet możliwość sfinansowania druku na własną rękę. W oczekiwaniu na środki zamarzył, aby polskie wydanie słynnego dzieła uświetniło jego 50. urodziny, ale pomysłu nie udało się zrealizować⁹⁰. Ostatecznie do druku *Osman* trafił dopiero w listopadzie 1933 roku, a prace wydawnicze pochłonęły kilka kolejnych miesięcy. Na początku 1934 roku tekst *Osmana* był już gotowy; Benešić w lutym otrzymał korektę ostatnich arkuszy, co oznaczało realizację jego misji. Na początku marca do Benešicia, który rozesłał do przyjaciół, krytyków i redakcji dwieście egzemplarzy poematu, zadzwonił Tuwim z gratulacjami, komplementując talent Jastrzębiec-Kozłowskiego⁹¹. Zwieńczeniem prac przekładowych był niewątpliwie przyznany tłumaczowi w czerwcu 1934 roku przez króla Aleksandra I Order św. Sawy, o co wniosko- wało reprezentowane w Polsce przez Benešicia Ministerstwo Oświaty; z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że odznaczenie stanowiło wyraz uznania dla tej konkretnej pracy⁹², tym bardziej, że za przekład *Osmana* Jastrzębiec-Kozłowski był powszechnie chwalony⁹³.

89 Ibidem, s. 103.

90 Pomyśl, by *Osman* ukazał się z okazji tak szczególnej daty, wykorzystywał Benešić jako argument w rozmowach z Leonem Halbmillionem, odpowiedzialnym za stronę materialną przedsięwzięcia.

91 „Wczoraj telefonował do mnie Julian Tuwim — najlepsze dziś nazwisko w poezji lirycznej, mistrz rymu [...]. Powiada, że Kozłowski przełożył tekst doskonale, że jego rymy to potęga, że *Osmana* czyta się lekko i gładko. Owszem, właśnie o to mi chodziło. Na tym polegało moje zadanie i trud: dać polskiemu czytelnikowi wartościowy przekład tego w gruncie rzeczy polskiego eposu”. J. Benešić, 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 193.

92 Dzięki uprzejmości spadkobiercy Czesława Jastrzębiec-Kozłowskiego, pana Pawła Trzcieskiego, któremu w tym miejscu bardzo dziękuję za okazaną życzliwość i obdarzenie mnie zaufaniem, mogłam zapoznać się między innymi ze skanem tego dokumentu. Jego treść nie przynosi informacji o przyczynach wyróżnienia. Nieco żartobliwie objaśnił przyświecające mu intencje Julije Benešić: „Czy mój Czesław nie zasłużył na odznaczenie za solidną i wytrwałą pracę? Powinien je dostać, jeśli nie z innego powodu, to przynajmniej dla uciechy jego najbliższych i dla dokuczenia kolegom literatom”. Idem, 1985: *Mój przyjaciel Czesław*. W: Idem: *Osiem lat...*, s. 350.

93 Świadczą o tym wycinki prasowe (pochodzące w większości z 1934 roku) zgromadzone przez tłumacza. Za ich udostępnienie bardzo dziękuję panu Pawłowi Trzcieskiemu.

Przywołanie tutaj faktów dotychczas nieznanych nie miało służyć ocenie efektów pracy osób odpowiedzialnych za spolszczenie słynnego dzieła Ivana Gundulicia, a jedynie ukazaniu wyjątkowego „procesu produkcji przekładu”, w całej jego złożoności. Historia polskich dwudziestowiecznych przekładów *Osmana* okazała się skrywać intrygujący, choć trudny w opisie, ponieważ pełen niedomówień, wieloletni spór; jednak celem artykułu, co stanowczo należy podkreślić, nie było rozstrzygnięcie tego konfliktu, ani tym bardziej opowiedzenie się po którejś z jego stron⁹⁴.

Literatura

- Agičić D., 2009: *Wiktor Bazielich i njegovi hrvatski korespondenti. Prilog poznavanju hrvatsko-poljskih književnih i kulturnih veza u dvadesetom stoljeću*. „Historijski zbornik”, br. 1, s. 137—162.
- Basaj M., red. nauk., Gordziejewski A. et al., oprac., 1984: *Bibliografia literatur zachodnio- i południowosłowiańskich w Polsce okresu międzywojennego*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Benešić J., 1985: *Biblioteka Jugosławińska*. W: J. Benešić: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, posłowie, biogramy. Warszawa, Czytelnik, s. 277—404.
- Benešić J., 1985: *Kronika (1930—1938)*. W: J. Benešić: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, posłowie, biogramy. Warszawa, Czytelnik, s. 7—270.
- Benešić J., 1985: *Leon Halbmillion*. W: J. Benešić: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, posłowie, biogramy. Warszawa, Czytelnik, s. 360—376.

94 Koncyliacyjne rozwiązanie zaproponował Tadeusz Ulewicz, zdaniem którego przyjąć należy odmienny charakter obu przekładów, a co za tym idzie — ich adresata; wersja Jastrzębiec-Kozłowskiego, pod pewnymi względami wybrakowana, ale lżejsza, która „będzie jednak chyba zawsze popularniejsza”, powinna trafić do czytelnika przeciętnego, podczas gdy wersja Pogonowskiego, po dokonaniu stylistycznych poprawek, o które apelował recenzent i zaopatrzeniu jej w niezbędne komentarze, stanie się bardziej odpowiednia „dla ludzi mających pewne pojęcie o pisarzu, jego środowisku, epoce, a zwłaszcza o południowej Słowiańszczyźnie”. Zob. T. Ulewicz, 1958: *Ocena pracy...*, s. 3—4. BJ, Rkp. Przyb. 281/14.

- Benešić J., 1985: *Mój przyjaciel Czesław*. W: J. Benešić: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirlić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, postłowie, biogramy. Warszawa, Czytelnik, s. 341—359.
- Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 280/14 [pojedyncza strona zatytułowana *Fragmety przekładów Jerzego Pogonowskiego z Osmana Điva Frana Gundulicia, 1957?*].
- Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 281/14 [zyciorys Jerzego Pogonowskiego, prawdopodobnie z 1956 roku; podanie Jerzego Pogonowskiego z 1956 lub 1957 roku do Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego; pismo do Zarządu Związku Literatów Polskich w Krakowie z 1957 roku].
- Brzozowski J., 2011: *Stanąc po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*. Kraków, Wydawnictwo UJ.
- Darasz Z., 1997: *Chorwacki poemat o wojnie chocimskiej: „Osman” Ivana Gundulicia*. W: J. Malicki, D. Rott, red.: *Wokół Wacława Potockiego. Studia i szkice staropolskie w 300. rocznicę śmierci poety*. Katowice, Wydawnictwo UŚ, s. 104—115.
- Glück H., 1906: *Gundulić w Polsce*. „Świat Słowiański”, nr 1, s. 22—39.
- Gostomska A., 2016: *Polskie przekłady zbioru Priče iz davnine Ivany Brlić-Mazuranić*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 7, cz. 1, s. 353—375.
- Grabowski T.S., 1955: *Słowianie południowi w Wykładach Paryskich Mickiewicza*. „Tygodnik Powszechny”, nr 6, rocz. XI, [b.adnot.s.].
- Grabowski T.S., 1959: *Ocena pracy kandydackiej dra Jerzego Pogonowskiego p.t. Ze studiów nad Osmanem Dziva Frana Gundulicia* [20 stycznia]. Maszynopis [sześć stron numerowanych]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 281/14.
- Grau R., 2006: *Ästhetisches Engineering. Zur Verbreitung von Belletristik im Literaturbetrieb*. Bielefeld, Transcript Verlag.
- Jemrić M., 2013: *Lirski protest Julija Benešića*. U: *Intelektualci i rat 1939.—1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012*. Dio 1. D. Rokсандić, I. Cvijović Javorina ur. Zagreb, Filozofski fakultet, FF-press, s. 131—145.
- Kirchner H., 1985: *Biogramy*. W: J. Benešić: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirlić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, postłowie, biogramy. Warszawa, Czytelnik, s. 405—533.
- Kirchner H., 1985: *Postłowie*. W: J. Benešić: *Osiem lat w Warszawie (kronika)*. D. Cirlić-Straszyńska, tłum. H. Kirchner, wybór, postłowie, biogramy. Warszawa, Czytelnik, s. 535—553.
- Latour B., 2002: *Die Hoffnung der Pandora: Untersuchungen zur Wirklichkeit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Lovrić Kralj S., Dvorščak T., 2018: *Od vizualnoga identiteta do političkoga čina: povijest Kirinovih ilustracija Priča iz davnine*. „Libri & Liberi”, br. 7, s. 67—92.

- Niedziela Z., 1981: *Jerzy Pogonowski (1897—1980)*. „Pamiętnik Słowiański”, nr 31, s. 167—170.
- Parkott W., 1934: *Rękopisy i przekłady Osmana w Polsce*. W: I. Gundulić: *Osman*. C. Jastrzębiec-Kozłowski, tłum. Warszawa, Dom Książki Polskiej, s. 449—473.
- Paździerski L., 2004: *Julije Benešić i Poljaci*. D.-V. Pazdjerski, priir. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo.
- Pogonowski J., [1958?]: *Kratko o poljskim prievodima Gundulićeva Osmana*. Maszynopis [sześć stron numerowanych]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 282/14.
- Pogonowski J., 1958: *Nieśmiertelny głos Chorwata o Polsce*. O Osmanie *I.F. Gundulicia*. Maszynopis [pięć stron numerowanych]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. 282/14.
- Pogonowski J., [b.r.]: *O Osmanie*. Maszynopis [fragment większej całości]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 278/14
- Pogonowski J., [b.r.]: *O Osmanie Dživa Gundulicia*. Maszynopis [pojedyncza strona]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 282/14.
- Pogonowski J., 1957: *Odsyłacze i przypisy*. W: J. Pogonowski: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia*. Maszynopis. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 276/14.
- Pogonowski J., 1957: *Zakończenie. Uwagi ogólne. Stanowisko w literaturze światowej. Wydania i przekłady Osmana. Konkluzja*. W: J. Pogonowski: *O Osmanie Ivana F. Gundulicia*. Maszynopis. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 276/14.
- Pogonowski J., 1958: *Osman I.F. Gundulicia — trwały dokument hołdu Słowiańszczyzny Południowej złożonego Polsce*. Maszynopis [pięć stron numerowanych]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 282/14.
- Rapacka J., 1975: *Osman Ivana Gundulicia. Bunt świata przedstawionego*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rapacka J., 2002: *Kilka uwag o dziejach Gunduliciowego Osmana*. W: Eadem: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Bałkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*. [M. Dąbrowska-Partyka, red.]. Kraków, Universitas, s. 233—244.
- Rapacka J., 2002: *Kontekst kulturowy i literacki polskiej recepcji Osmana Ivana Gundulicia*. W: Eadem: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Bałkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*. [M. Dąbrowska-Partyka, red.]. Kraków, Universitas, s. 259—270.
- Rapacka J., 2002: *Rękopisy Osmana w Polsce*. W: Eadem: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Bałkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*. [M. Dąbrowska-Partyka, red.]. Kraków, Universitas, s. 245—258.
- Ulewicz T., 1958: *Ocena pracy kandydackiej dra Jerzego Pogonowskiego* [8 października]. Maszynopis [cztery strony numerowane]. Biblioteka Jagiellońska, Rkp. Przyb. 281/14.

Zajas P., 2014: *Etnografia produkcji przekładu. (Semi)peryferyjne literatury na niemieckim rynku książki*. „Teksty Drugie”, nr 4 (148), s. 295—318.

Strony internetowe

Chodakiewicz M.J., 2016: *Wspomnienie: Iwo Cyprian Pogonowski*. Portal Arcana 31 października. Dostępne w Internecie: <http://www.portal.arcana.pl/Wspomnienie-iwo-cyprian-pogonowski,4491.html> [dostęp: 24.01.2019].
<http://www.pogonowski.com/?p=2841> [dostęp: 24.01.2019].
http://bibula.com/icp/?page_id=2009 [dostęp: 16.01.2017].
<http://www.mianowski.waw.pl/foundation/history/?lang=pl> [dostęp: 23.01.2019].
http://www.pogonowski.com/books/Osman/Osman_all.pdf [dostęp: 16.01.2017].
 Pogonowski J., 1928: *Pogonowscy z Pogonowa. Szkic genealogiczno-heraldyczny*. Lwów, [b. wyd.]. Dostępne w Internecie: http://www.pogonowski.com/books/Pogonowscy_z_Pogonowa/Pogonowscy_z_Pogonowa_all.pdf [dostęp: 22.01.2019].

Anita Gostomska

Poljski prijevodi Gundulićevog *Osmana* u dvadesetom stoljeću

SAŽETAK | Ovaj rad prikazuje povijest dvaju poljskih prijevoda *Osmana* dubrovačkog baroknog pjesnika Ivana Gundulića, pripremljenih u dvadesetom stoljeću. Oni su bili jedini u potpunosti završeni, ali samo je jedan od njih odabran za tiskanje prije drugog svjetskog rata. U izuzetni proces proizvodnje prijevoda bili su uključeni tri glavni akteri: hrvatski inicijator međuratne izdavačke serije u Poljskoj pod nazivom Jugoslavenska knjižnica (Biblioteka Jugoslovańska), Julije Benešić, te dva prevoditelja, mnogo više iskusni Czesław Jastrzębiec-Kozłowski i debitirajući Jerzy Pogonowski. Rad pokazuje kako su posebne okolnosti utjecale na njih troje tako da su neki postali rivali (gotovo neprijatelji) a neki baš prijatelji.

KLJUČNE RIJEČI | Ivan Gundulić (1589—1638), *Osman*, Julije Benešić (1883—1957), Czesław Jastrzębiec-Kozłowski (1894—1956), Jerzy Pogonowski (1897—1980), prijevod

Anita Gostomska

Polish 20th century translations of *Osman* by Ivan Gundulić

SUMMARY | This paper presents the story of two Polish 20th century translations of *Osman* by Dubrovnik baroque poet Ivan Gundulić. They were the only completely finished ones but only one of them had been chosen to be printed before the II WW. In

the special production process of the translation there were involved three main actors: Croatian initiator of the interwar publishing series in Poland called the Yugoslavian library (Biblioteka Jugosłowiańska), Julije Benešić, and the two translators, much more experienced Czesław Jastrzębiec-Kozłowski and debuting Jerzy Pogonowski. The paper shows how the very special circumstances had influenced the three of them so that some of them had become rivals (almost enemies) and some also friends.

KEYWORDS | Ivan Gundulić (1589—1638), *Osman*, Julije Benešić (1883—1957), Czesław Jastrzębiec-Kozłowski (1894—1956), Jerzy Pogonowski (1897—1980), translation

ANITA GOSTOMSKA | doktor, adiunkt w Katedrze Sławistyki na Uniwersytecie Gdańskim; literaturoznawczyni, kroatystka. Zajmuje się przede wszystkim historią literatury chorwackiej. Najnowsze artykuły: *Polskie przekłady zbioru Priče iz davnine Ivany Brlić-Mažuranić* (2016), *Autofikcyjność Lisicy Dubravki Ugrešić* (2018).

